

ПЕРШЕ ВРАЖЕННЯ ПРО ЛЮДИНУ ЯК ФЕНОМЕН МІЖСОБИСТІСНОГО СПРИЙМАННЯ

УДК 159.9:316.6

ТЕЛЩИНА Лариса Юріївна

студент, факультет психології Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка,
працює – керівник відділу навчання,
Навчально-науковий центр «Поступ», м. Київ

Представлено теоретичний аналіз проблеми першого враження про людину. Показано, що перше враження є складним психологічним феноменом, який включає відображення особливостей зовнішності і поведінки людини, емоційне ставлення та узагальнену оцінку об'єкта сприймання й характеризується силою та змістом.

Ключові слова: *соціальна перцепція, міжособистісне сприймання, перше враження, перцептивний образ.*

ПЕРВОЕ ВПЕЧАТЛЕНИЕ О ЧЕЛОВЕКЕ КАК ФЕНОМЕН МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВОСПРИЯТИЯ

Представлен теоретический анализ проблемы первого впечатления о другом человеке. Показано, что первое впечатление является сложным психологическим феноменом, который включает отображение особенностей внешности и поведения человека, эмоциональное отношение и обобщенную оценку объекта восприятия, а также характеризуется силой и содержанием.

Ключевые слова: *социальная перцепция, межличностное восприятие, первое впечатление, перцептивный образ.*

Актуальність. Сучасне суспільство характеризується динамікою соціальних процесів, що призводить до підвищення кількості міжособистісних контактів людей. Сприймання іншої особистості, побудова її образу є невід'ємним компонентом процесу міжособистісної взаємодії. Адекватність відображення об'єкта перцепції, точність виділення його найбільш суттєвих деталей визначають специфіку переживань і ставлень, успішність спільної діяльності суб'єктів взаємодії.

Проблема формування першого враження інтенсивно розроблялася у вітчизняній психології в рамках соціально-перцептивного підходу, починаючи з 60-70 років ХХ століття в роботах О.О.Бодалева та В.Н.Панф'єрова, а потім їхніх послідовників. Найбільшу увагу дослідників привертало механізми і закономірності формування першого враження, детермінованість та мінливість феномена під впливом різних чинників.

Разом з тим, феномен першого враження недооцінюється як чинник міжособистісного пізнання, сприймання людини людиною, тому дослідження в цьому напрямку на даний час є актуальною проблемою, розв'язання якої становить значний інтерес в теоретичному і прикладному плані.

Метою є дослідження феномена “перше враження про людину” в контексті міжособистісного сприймання.

Процес формування першого враження відіграє надзвичайно важливу роль в житті кожної людини, оскільки він завжди включений в систему соціальної взаємодії. Образ партнера, який створюється під час знайомства, – це регулятор наступної поведінки перцепієнта, який необхідний для того, щоб правильно і ефективно побудувати спілкування в конкретній ситуації. Сприймання іншої людини проходить в умовах спільної діяльності, яка в більшості випадків і обумовлює акценти побудови образу.

В об’єкті сприйняття людині доступні для сприймання лише зовнішні ознаки, серед яких найбільш інформативними є зовнішній вигляд (фізичні якості та оформлення зовнішності) і поведінка (дії та експресивні реакції). Сприймаючи ці якості, спостерігач певним чином оцінює їх і робить деякі умовиводи (часто невідомо) про внутрішні психологічні якості партнера по спілкуванню. Сума якостей, приписаних спостережуваному, в свою чергу, дає людині можливість сформулювати певне ставлення до нього. Дані феномени відносять до соціальної перцепції.

Соціальну перцепцію визначають [2; 8] як сприйняття зовнішніх ознак людини, співвіднесення їх з особистісними характеристиками, інтерпретацію і прогнозування на цій основі її вчинків. У ній обов’язково присутня оцінка іншого і формування відношення до нього в емоційному і поведінковому плані. В ході соціальної перцепції здійснюється емоційна оцінка іншої людини, спроба зрозуміти причини її вчинків і прогнозувати її поведінку, а також побудова власної стратегії поведінки. Виділяють чотири основні функції соціальної перцепції: пізнання себе; пізнання партнера по спілкуванню; організація спільної діяльності на основі взаєморозуміння; встановлення емоційних стосунків.

Термін “соціальна перцепція” набув значення сприймання так званих соціальних об’єктів, до яких належать особистості, групи, інші ширші соціальні спільноти. Особливу увагу в ході дослідження міжособистісного сприймання приділяли вивченню першого враження (рис.1), оскільки воно в умовах прискореного темпу соціального життя часто виступає основним регулятором поведінки людини в багаточисельних ситуаціях взаємодії.

А. Френч розмежовує соціальне сприймання і соціальне пізнання за принципом безпосередньої даності: “перцепцію можна визначити як процеси, що безпосередньо відчувають організми, в ході того, як досвід стає менш безпосереднім і збільшується об’єм процесу інтерпретації, починають залучатися когнітивні процеси” [13, с.123]. Однак в роботах Дж. Брунера соціальне сприймання трактується як соціальне пізнання, акцент зміщується на особливості процесу

категоризації соціальних об'єктів, яка служить засобом не лише сприймання, але й інтерпретації поведінки іншої людини; перше враження починає розглядатись як процес первинної категоризації. На сучасному етапі підхід до соціального сприймання як до "первинного етапу" поступово нівелюється, а соціальну перцепцію визнають самостійною пізнавальною активністю [10, с.50].

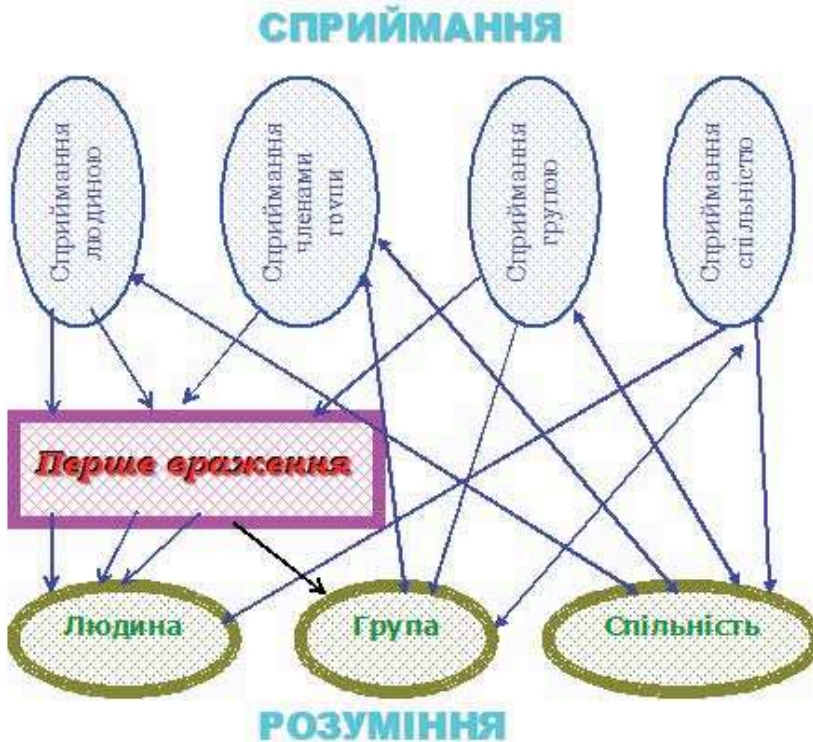

Рис. 1. Місце першого враження в структурі перцептивних процесів

В США при висвітленні соціально-перцептивних процесів найбільш широко використовується когнітивна теорія. Спільним для всіх досліджень в цій сфері є уявлення про соціальне сприймання і пізнання як процес категоризації – віднесення кожного нового об'єкту до якогось класу вже подібних і вже відомих раніше об'єктів категорії. Такий підхід дозволяє враховувати суб'єктивність і особистісний характер процесів соціального пізнання, з'ясувати вплив на процес і результат пізнання соціальної реальності як ха-

рактистик інформації, так і особливостей суб'єкта, який здійснює її переробку, а також врахувати соціально-психологічний контекст переробки інформації.

Важливим додатком до аналізу процесів соціальної перцепції виявилось відкриття явища каузальної атрибуції. Вивчення *каузальної атрибуції* – механізму соціального сприймання, за допомогою якого “люди інтерпретують причини поведінки іншої людини в умовах недостатньої інформації про ці причини” [1, с.64] – велись на індивідуальному рівні в сфері міжособистісних відносин. Процес формування першого враження розглядався як процес приписування на основі зовнішніх даних певних психологічних характеристик. Поступово акцент у вивченні атрибутивних процесів змістився з соціального сприймання на соціальне пізнання.

Початок вітчизняних досліджень в сфері соціального сприймання пов'язаний з діяльністю О.О. Бодальова, професора кафедри психології Ленінградського університету, який у 1963 р. очолив наукову групу, що почала розробляти теоретичні, експериментальні і методичні проблеми міжособистісного сприймання з позиції створеної в науковій школі Б.Г. Ананьєва – В.М. Мясіщева загальнопсихологічної теорії [6, с.113].

В останній час, вивчаючи суб'єкт сприймання, дослідників крім когнітивної складності перцепієнта, цікавлять такі його характеристики як соціально-психологічна спостережливість, соціально-психологічна компетентність індивіда, яка включає міжособистісну і комунікативну компетентність, розробляється поняття соціального інтелекту, вивчається вплив настанов, ціннісних орієнтацій, професійної діяльності, досвіду спілкування на формування перцептивного образу. З'ясовуються вікові особливості перцептивних процесів, особливості зворотного зв'язку.

Вивчення людини як об'єкту пізнання має більш давні традиції і починається з з'ясування сприймання й інтерпретації емоцій. Найбільш вагомою і розробленою є сфера досліджень сприймання та інтерпретації виразної поведінки. Виділені і вивчаються механізми міжособистісного пізнання, такі як стереотипізація, проекція, ідентифікація, емпатія; рефлексія, каузальна атрибуція, імпліцитні теорії особистості, різноманітні ефекти (ореолу, первинності). Дослідники вивчають сам процес формування знань про іншу людину (як механізми, так і результати: зміст, ступінь точності, об'єм, адекватність тощо), особливу увагу звертаючи на процес побудови першого враження як первинного етапу міжособистісного сприймання.

Під *першим враженням* розуміють “складний психологічний феномен, який включає в себе чуттєвий, логічний та емоційний компоненти” [4, с.178]. В нього входять особливості зовнішності

і поведінки людини, емоційне ставлення та узагальнена оцінка об'єкта сприймання. Перше враження – це складний процес, який включає не тільки оцінювання візуально сприйнятого, але й мотивацію подальшої взаємодії з людиною, яку сприймають, а також потребу зрозуміти причини її поведінки. Формування першого враження має свою динаміку, оскільки образ людини, який формується у перцепієнта, постає як “сукупність послідовних, зв'язаних в єдине ціле рефлексивних актів”, в результаті яких перед спостерігачем “симульганно виступає людина, яку пізнають, в різноманітності ознак, що їй притаманні” [4, с.178]. Тому по мірі свого формування перше враження стає все більш визначеним, усвідомленим, повним, суб'єктивно адекватним.

В ході першого враження відбувається міжособистісне оцінювання і категоризація (незнайомі люди класифікуються відповідно до змістовних категорій: вік, вид діяльності, статеві і національна приналежність тощо). На думку О.О. Бодальова [5], головною функцією першого враження виступає саме віднесення об'єкта спілкування до певної соціальної групи, шукається відповідь на питання: “Хто він?” (чоловік – жінка, молодий – старий, вище за статусом чи нижче, безпечний чи несе загрозу тощо). В дослідженні В.Н.Панф'єрова [11, с.109] частіше за все на перше місце ставилися ознаки соціально-групової приналежності людини, на друге – оцінка зовнішньої привабливості, далі такі характеристики як національність, різновид діяльності, ставлення до себе і комунікативні властивості. Тобто на початковій стадії спілкування людина визначає для себе вихідні орієнтири, які є критерієм побудови рольової канви поведінки. Для кожної категорії партнерів існують різні типи взаємодії, вибір яких обумовлюється соціальними характеристиками співрозмовника. Саме тому в якості найбільш важливих параметрів виступають ті, які дозволяють віднести партнера до якоїсь групи. Ці характеристики сприймаються доволі чітко. Інші риси й особливості просто добудовуються за певними схемами, і в цьому випадку ймовірність помилки різко зростає.

О.О. Бодальов вважає, що структура образу, який складається в ході формування першого враження, має п'ять параметрів:

- характеристики зовнішнього вигляду людини;
- оформлення зовнішності (зокрема стиль одягу);
- експресія, емоційні стани;
- дії, які виконує людина (поведінка);
- якості особистості, які вгадуються на основі минулого досвіду [4, с.180].

Ще одним параметром, що вплетений в вище означені критерії виступає загальна оцінка людини, яку пізнають. Крім того

спілкування включене в структуру основних компонентів і як самостійний параметр не виділяється.

Головними характеристиками першого враження виступають сила (як перцепієнт оцінює ефект впливу на його психіку іншої людини) і зміст (результат відображення суб'єктом іншої людини в конкретній ситуації та певній взаємодії).

Перше враження має таку структуру (рис.2):

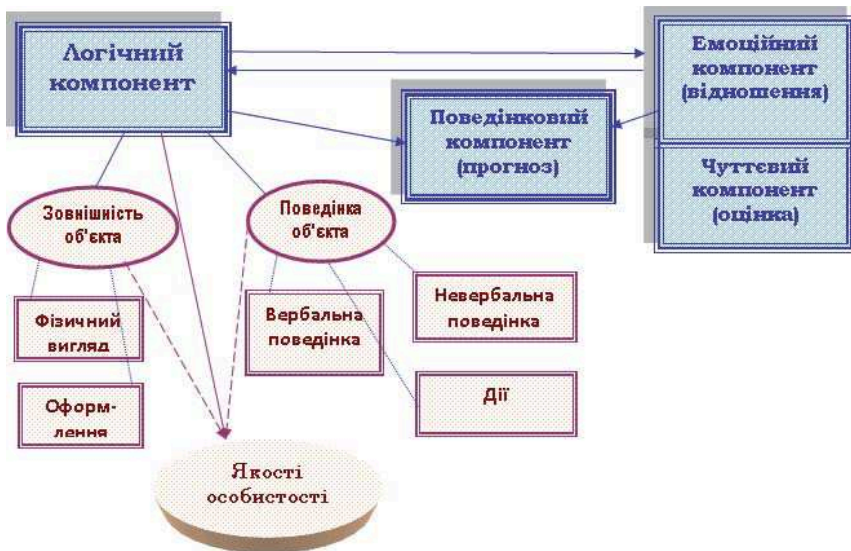

Рис. 2. Структура першого враження

В рамках когнітивного підходу перше враження розглядається як формування системи суджень і умовиводів на основі обмеженої інформації про іншу людину, в ході цього процесу використовуються співвіднесення і об'єктифікація. Найбільш поширеними виступають дві моделі: аддитивна та середньоарифметична.

Автором *аддитивної моделі* (additive model) є С. Аш. Проводячи дослідження по ділетантським враженням про особистість (1946), він з'ясував, що деякі риси здатні змінювати ступінь позитивності чи негативності образу людини, а також оцінку окремих її якостей [9, с.130]. Аш назвав ці риси основними. На його думку, вони організують інші якості, змінюють їх значення і визначають загальне уявлення про незнайому людину. Він виділив такі основні риси як "теплий" і "холодний". Таким чином, згідно аддитивній моделі враження представляє собою функцію суми всіх оцінок (з точки зору позитивності), які приписуються різним характеристикам особистості.

Середньоарифметична модель була запропонована Н. Андерсоном (1981). На його думку, перше враження – це “алгебраїчне інтегрування виважених рейтингових оцінок” [7, с.176], тобто кінцеве враження являє собою функцію середньоарифметичного усіх оцінок (з точки зору позитивності), що приписуються різним особистісним якостям. На думку Н. Андерсона, в кожній культурі особистісні характеристики можуть отримувати позитивну або негативну оцінку, причому в різних культурах ці оцінки можуть варіюватися. Сприймаючи незнайому людину, перцепієнт актуалізує рейтинг спосовно кожної з відомих її характеристик, але інтерпретуватися ці рейтинги можуть відмінним чином: або простою сумою, або середнім арифметичним.

Як бачимо, в рамках когнітивного підходу робиться акцент на способи переробки і інтерпретації інформації про незнайому людину, виключаючи ситуаційний контекст і актуальні особливості предмету пізнання. Процес формування першого враження розглядається як спрямований в одну сторону, без врахування реальної діяльності учасників. Вивчаючи цей феномен, дослідники аналізують, як виходячи з незначного об'єму інформації (зовнішні ознаки людини), індивід в умовах дефіциту часу в ході лабораторного експерименту змушений (експериментатором) робити умовиводи про внутрішні характеристики іншої людини.

В сучасних вітчизняних дослідженнях першого враження використовується психосемантичний підхід, який розроблений на основі психологічної теорії діяльності [12, с.77]. Перше враження, незважаючи на емоційне ставлення і прогнозування майбутньої взаємодії, завжди виступає у вигляді образу, який включає ряд різних по питомій вазі і значущості характеристик. Цей образ формується у перцепієнта, який має особистісний психосемантичний простір, що виступає своєрідною координатною системою, де точки – окремі терміни особистісних рис, а координатні осі – особистісні фактори. Основа зв'язку між рисами в рамках цього підходу визначається метою пізнання іншої людини, оцінкою можливої взаємодії і ціннісними параметрами ситуації.

В рамках вивчення першого враження дискутується питання його механізмів [3, с.27]. У вітчизняній соціальній психології пізнання прийнято вважати, що під час сприймання незнайомої людини використовуються такі механізми як стереотипізація і категоризація – “грубі” механізми, які необхідні у тих випадках, коли інформація обмежена, а уявлення про незнайому людину не потребує великої точності. В цій же ситуації, а особливо при відсутності включення в спільну діяльність, актуалізуються й імпліцитні теорії особистості, інколи виступаючи єдиним засобом пізнання.

Висновок. Проведений теоретичний аналіз свідчить про те, що при формуванні першого враження про людину у міжособистісному сприйнятті адекватні образи сприймання і уявлення про інших людей, які склались у індивіда, дають йому можливість діяти в певних обставинах доцільно та з максимальною ефективністю. Межі його дії пов'язані з тим, наскільки схожа або ні людина що сприймається з тими людьми, з якими суб'єктові сприйняття доводилося разом жити, вчитися, працювати, відпочивати.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология познания. Уч. пособие. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 288 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высш. школы. – М.: Аспект-Пресс, 1988. – 376 с.
3. Андреева Г.М. Специфика подхода к исследованию перцептивных процессов в социальной психологии // Межличностное восприятие в группе. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С.27-35.
4. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 199 с.
5. Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Педагогика, 1995. – 271с.
6. Ковалев Г.А. Психология познания людьми друг друга // Вопросы психологии. – 1983. – №1. – С.112-118.
7. Кукосян О.Г. Профессиональные особенности первого впечатления в межличностном познании // Психология межличностного познания. – М.: Педагогика, 1981. – С.174-177.
8. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погорлыша В.М. Межличностное общение. Уч. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
9. Лейенс Ж.-Ф., Дарден Б. Основные концепции и подходы в социальной психологии // Перспективы социальной психологии: Пер. с англ. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – С.128-153.
10. Минигалиева М.Р. Когнитивные схемы и эвристические процессы в социальном познании // Мир психологии. – 1999. – №3. – С.40-52.
11. Панферов В.Н. Внешность и личность // Социальная психология личности. – Л.: Знание, 1974. – С.106-113.
12. Романов К.М. Межличностное познание и деятельность // Вопросы психологии. – 1986. – №4. – С.76-81.
13. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 448 с.

The theoretical analysis of problem of the first impression is presented. It is rotined that the determinant factors of the content and structure of social-perceptive image of the unknown person by the mechanisms of social perception.

Key words: *social perception, perceptive interaction, first impression, perceptive image*